

jet csapatokkal is kapcsolatot teremtett. Egy 22 fős csoport egy olyan titkos raktár őrzését vállalta, ahonnan az ellenállókat látták el fegyverekkel. 1945. január 2-án az egyetemi rohamzászlóalj rajtaütésszerűen felszámolta őket. „Ilyen világ volt! – írja Palasik. – A műegyetemisták (is) a barikád két oldalára kerültek Budapest 1944–1945. évi ostrománál. Mára a sebek többnyire begyógyultak, és jól megfér egymás mellett a Budai Várban, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum udvarának falán a barikád mindkét oldalán harcolóknak emléket állító két márványtábla.” (246.)

Végül megemlíthetjük, hogy dicséret illeti a Műegyetemi Kiadót is a könyv esztétikus kivitelezéséért. A sok-sok régi fénykép, rajz, kéziratos szövegrész szinte mindenütt egészen jól látható, olvasható, a formátum és a tördelés is kitűnő. Az olvasó olyan könyvet tarthat a kezében, amelyt érdemes többször is átlapozni. Kár, hogy a manapság általában számítógépre bízott korrektori munka ezt a kiadványt sem kímélte, helyenként kellemetlen szöveghibákkal „díszítette”.

Licskó György

A Balkán-paktum (1953/1954) *

A balkáni nemzetek összefogásának gondolata másfél évszázada foglalkoztatja az érintetteket. Gyakorlati megvalósítására legutóbb éppen Tito tett kísérletet, közvetlenül a második világháború után. Az 1950-es években létrejött Balkán-paktum e törekvés megnyilvánulásának is tekinthető, természetesen minden korábbitól teljesen eltérő nemzetközi helyzetben. A paktumról és céljáról – főleg ami a jugoszlávok elképzeléseit illeti – leegyszerűsítve szoktak ítéletet mondani, még a szakirodalomban is. Két nézet ismert. Az egyik szerint a NATO két tagállamával kötött politikai és katonai egyezmények révén a szocialista Jugoszlávia nem hi-

* *Balkanski pakt. Ugovor o prijateljstvu i saradnji (Ankara, 28. februar 1953) i ugovor o savezu, političkoj saradnji i uzajamnoj pomoći (Bled, 9. avgust 1954) između Federativne Narodne Republike Jugoslavije, Kraljevine Grčke i Republike Turske. Zbornik Dokumenta iz Arhiva Vojnoistorijskog Instituta, Arhiva Ministarstva Spoljnih Poslova i Arhiva Josipa Broza Tita (1952–1960).* – A Balkán-paktum. Barátsági és együttműködési szerződés a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság, a Görög Királyság és a Török Köztársaság között (1953. február 28., Ankara), továbbá a politikai együttműködésről és kölcsönös segítségnyújtásról szóló szövetségi szerződés (1954. augusztus 9., Bled). Dokumentumgyűjtemény a Hadtörténeti Intézet Levéltárából, a Külügyminisztérium Levéltárából és Josip Broz Tito Archívumából (1952–1960). A szerkesztőbizottság elnöke: Dr. Milan Terzić. Vojnoistorijski Institut, Beograd, 2005. 930 p.

vatalosan az Észak-Atlanti Szerződés Szervezetének tagja lett. A másik közkeletű nézet szerint viszont Tito soha nem hitt abban, hogy keletről megtámadhatják, és tárgyalásai, majd az egyezmények aláírása csak taktika volt a részéről.

Amint az lenni szokott, egyik megállapítás sem fedi teljesen a valóságot. Aligha lehet kétségbe vonni, hogy a szocialista államok közül Jugoszlávia került a legszorosabb kapcsolatba az „ellenséggel”. Az is kétségtelen, hogy voltak olyan törekvések az együttműködés éveiben és a tárgyalások különböző stádiumaiban, amikor valamelyik közvetlenül, vagy közvetve érintett fél (Görögország, Törökország, az USA vagy Olaszország) arra törekedett, hogy Belgrádot beléptesse a nyugati világ országait tömörítő katonai táborba. Jugoszlávia közvetve valóban része lett a nyugati védelmi rendszernek, s azt sem lehet elvitatni, hogy a paktum növelte a biztonságát. A kis híján ezeroldalas kötet dokumentumai azonban plasztikusan ábrázolják a jugoszlávok igyekezetét, hogy kitérjenek a tömbösítő törekvések elől. Ennek a sikerében utóbb komoly szerepet játszott a szovjetek kezdeményezése a kapcsolatok normalizálásra, ami lehetővé tette Titónak, hogy távolságot tartson a Nyugattól.

A kötetben található dokumentumok a másik felfogást is árnyalják. Egyfelől rámutatnak arra, hogy a paktum előkészítése, majd katonai irányú bővítése éppen akkor vett nagyobb lendületet, amikor Sztálin halála után megszűnt a közvetlen fegyveres beavatkozás veszélye és helyreálltak a normális diplomáciai kapcsolatok Moszkva és Belgrád között. Másrészt alátámasztják azt a megállapítást, hogy Jugoszláviának számos előnye származott a paktumból és a Nyugattal való kapcsolatok szorosabbra fűzéséből, amelyeket Tito igyekezett megőrizni. Az iratokból azonban az is jól kivehető, hogy a kapott katonai és gazdasági előnyöknek igen komoly árnyoldalai is voltak. A paktum révén még nyilvánvalóbbá vált az az ellentmondás, amely ideológiai síkon jelentett veszélyt a kommunista elvek szerint vezetett Jugoszláviára. Az ellenséggel való együttműködés, a segélyek elfogadása nem illett bele a JKP ideológiájába. Elég nehéz volt megmagyarázni, hogy fegyvert és gazdasági segélyeket fogadnak el attól a hatalomtól, amellyel szemben olyan elszánt propagandát folytatnak. A veszélyt Tito is érezte, s fontosnak tartotta, hangsúlyozta, hogy mielőbb felhagynak a segélyek az elfogadásával. (128.) Erre azonban csak akkor került sor, amikor a Nyugat maga kezdte csökkenteni a juttatásokat.

A kötet a dokumentumkiadványoknál megszokott szerkesztői előszóval kezdődik, amely rövid historiográfiai áttekintést ad a Balkán-paktummal kapcsolatos délszláv és nemzetközi irodalomról. Ezután az ilyenkor ugyancsak szokásos, mondhatni kötelező bevezető tanulmány

következik: ez messze meghaladja a szokásos terjedelmet, 130 oldalával és 531 lábjegyzetével kismonográfiának is beillik. Az alapos, minden részletre kiterjedő, ugyanakkor meglehetősen nehezen emészthető bevezető alkalmas volt arra is, hogy csillapítsa a szerkesztők közlési mohóságát: a lábjegyzetekben ugyanis további közel száz dokumentumot közölnek teljes terjedelmében vagy kivonatolva. A szöveg követi a kötet egészében is érvényesülő és legésszerűbbnek tűnő rendezési elvet, az időrendiséget. Az eseményeket, az előzmények felvázolása után, 1952-től követi, majd 1953-tól a konkrét tárgyalásokkal és diplomáciai lépésekkel folytatja. Részletesen tárgyalja a háromoldalú találkozókra a felek által képviselt elvi álláspontokat, a találkozókra elért eredményeket és elvi megállapodásokat, valamint a nyomukban kiadott hivatalos közleményeket. A vezérkari főnökök tanácskozásai alapján bemutatja a katonai együttműködési elképzelések evolúcióját. A tanulmányból és a közötti dokumentumokból is jól kirajzolódik, hogy az együttműködés iránti vágy nem volt azonos hőfokon a három résztvevőnél. A görög–jugoszláv célok és elképzelések sokkal közelebb álltak egymáshoz, mint a jugoszláv–török – a görög–törökről nem is beszélve.

Kettő híján másfél száz dokumentum kapott helyet a kötetben. Van közöttük alig néhány soros, és van, amelyik mellékletekkel együtt több mint száz oldal (a görög vezérkari főnök levele jugoszláv és török kollégájához a háromoldalú gyors katonai fellépés tervezetével, 36. sz. dok.). Olvashatók továbbá a jugoszláv külügyminisztérium körtáviratai a külképviseleteknek, amelyekben tájékoztatnak a Balkán-paktummal kapcsolatos jugoszláv álláspontokról, esetenként Belgrádnak az egyezményekhez fűzött várakozásairól; szerepelnek a kiadványban például háromoldalú katonai tárgyalások jegyzőkönyvei; hadműveleti tervek; az athéni és az ankarai jugoszláv katonai kiküldött jelentései és Belgrád utasításai; követjelentések stb.

Az első dokumentum 1952. június 28-án kelt: a jugoszláv külügyminisztérium átírta Tito kabinetirodájának a görög parlamenti delegáció látogatásáról, a protokolláris vacsorákról, ebédekről és programokról. Az utolsó irat pedig egy feljegyzés Veljko Mićunović külügyminiszter-helyettesnek a belgrádi török követtel, Erlappal szinte napra pontosan nyolc évvel később folytatott beszélgetéséről, amelyben megállapítják azt a korábban is nyilvánvaló tényt, hogy a Balkán-paktum gyakorlatilag nem létezik. A két időpont között nem egyenletesen oszlanak meg az iratok. 1952-ből csak 4, 1953-ból 38 irat, az 1954-es évből pedig 73 távirat, jelentés, beszámoló és memorandum származik. Ezután ismét csökkennek a számok: 1955-re 20, 1956-ra 8, míg az 1957-es évre egyet-

len irat sem jut. Az utána következő évekkel is csak 1–2 dokumentum foglalkozik. Mindez világosan jelzi a paktum létrehozása körüli diplomáciai intenzitás csökkenését, illetve az egyezmény/egyezmények érdektelenségbe sülyedését.

Az 1952 második felében Jugoszlávia, Görögország és Törökország között látványos lépésekkel megindult barátkozás eredményeként 1953 februárjában Ankarában megkötött barátsági és együttműködési szerződés számos elemében egyezett a háború előtti időszak hasonló formációjával, a Balkán-antanttal. Előírta egyebek között, hogy a szerződő felek külügyminiszterei évenként rendszeresen találkozzanak, előirányozta kulturális, technológiai és gazdasági kapcsolataik szorosabbra vonását. Emellett az egyezmény 9. cikkelye (meglehetősen képmutatással) kilátásba helyezte, hogy további államok is beléphetnek a szövetségi rendszerbe, amennyiben azt mindhárom fél hasznosnak ítéli közös céljaik érdekében. (17. sz. dok.) Ezt az ankarai egyezményt egészítette ki az 1953. november 7-én Belgrádban aláírt pótegyezmény, amelyben az aláíró államok részvételével megalakítandó Állandó Titkárság felállításáról rendelkeztek. A Balkán-antant azonos elnevezésű szervéhez hasonlóan ennek a szervnek is a tagállamok közötti együttműködést kellett elősegítenie, és döntéseiket előkészítenie. (Sajnos, ez a dokumentum kimaradt a kötetből.)¹ Miután a politikusok megbeszélései eredményesnek bizonyultak, és 1953. február 28-án Ankarában a külügyminiszterek aláírták a barátsági és együttműködési szerződést, a tárgyalásokba bekapcsolódtak a leginkább érintettek, a katonák is. 1953 augusztusában sor került az első háromoldalú katonai tárgyalásra Washingtonban, majd 1954 augusztusában Bledben megkötötték a katonai szövetséget.

A paktum politikai, „civil” része már nem sokkal megkötése után idejét múlt. A kirobbanó görög–török ellentétben Tito Jugoszláviája vállalta a közvetítő szerepét. Ez erősítette az ország külpolitikai pozícióját; a megreccsent szervezet központi tagjaként szerepelhetett. Mindez hozzájárult ahhoz, hogy a két világ közötti lavírozás korábbi gyakorlatát felhasználva, Jugoszlávia az el nem kötelezettség irányába mozduljon el. Az új útra találó jugoszláv külpolitikát és az ennek megerősödésben nagy szerepet játszó görög–török ellentétet teszi a tanulmány leginkább felelőssé a további háromoldalú tárgyalások elakadásáért (120.), amihez természetesen hozzájárultak a nemzetközi helyzetben bekövetkezett egyéb változások is.

¹ A dokumentumot közli Momir STOJKOVIĆ (szerk.): *Balkanski ugovorni odnosi I–III. Tom III. (1946–1996)*. Službeni list, Beograd, 1999. 237–240.

A kötetben a kapkodás jelei érzékelhetők. Meglepően gyakoriak az elütések, nincs tárgymutató, és ami nagyobb baj, hiányzik a névmutató is. A szerkesztők eltekintettek a magyarázó jegyzetek alkalmazásától is. Igaz, ezt részben pótolták a bevezető tanulmányban. Mindez súlyos hiányosság lenne bármely tudományos munkánál, de dokumentumkiadvány esetében különösen az. Mindez persze érthetővé válik, ha tudjuk, hogy a háttérben komoly harc zajlott a kötetet kiadó Hadtörténelmi Intézet fennmaradásért (a szerkesztőbizottság tagjai valamennyien az intézet munkatársai), amelyet a bezárás, jobb esetben a beolvasztás veszélye fenyegetett. Ilyen körülmények között munkatársainak elemi érdeke volt sürgősen demonstrálni intézményük létjogosultságát, mégpedig valamely jelentős kiadvánnyal, akár a minőség rovására is. Még egy bosszantó hiányosság: a szerkesztők, tartva magukat a korábbi nagyon elterjedt jugoszláv kiadói és szerzői gyakorlathoz, a kötet végén nem közlik a felhasznált szakmunkákat, hanem lábjegyzetekben rejtik el adataikat.

Magam azt a véleményt vallom, hogy rossz dokumentumkötet nincs, csak jó és jobb, hiszen minden egyes közölt dokumentum a kutatók dolgát könnyíti (elismerve, hogy tudatos, prekoncepciózus válogatással a szerkesztők tévútra is vezethetik a kutatókat). A *Balkanski pakt* minden hiányossága dacára a jobb dokumentumkötetek közé tartozik. A kötet szerkesztőgárdája elsősorban a paktumban és a hozzá vezető tárgyalásokban játszott katonai szerepvállalásról szóló eredeti iratokkal dolgozott. Szerencsére nem elégedett meg a Hadtörténelmi Intézet Levéltárában található dokumentumok közlésével, hanem más intézményekben őrzött forrásokat is bevalogatott a kötetbe. Így sikerült szélesebb katonai-politikai és diplomáciai háttérrel adni az egyezmények megkötésével, fenntartásával, illetve továbbfejlesztésével kapcsolatos tervezéseknek és a politikai, stratégiai megfontolásoknak. Az egymást időrendben követő 148 dokumentum közlésének fő kritériuma a szerkesztők bevallása szerint az volt, hogy hozzájáruljanak az egyezménnyel kapcsolatos vitás kérdések tisztázásához; bemutassák Tito és a jugoszláv diplomácia szerepét az egyezmény létrejöttében, majd működésében; illetve hogy pontosan meghatározzák a Jugoszláv Néphadsereg részvételét az egyezményben vállalt katonai kötelezettségek végrehajtásában (6.). Ezt sikerült maradéktalanul megvalósítaniuk. A Balkán-paktum aláírása óta eltelt több mint fél évszázadban a szakmai és szélesebb közvéleménynek alig nyílt módja betekinteni a jugoszláv–görög–török-paktum megkötésének körülményeibe és magának a szövetségnek a működésébe. Ilyen tudatos és célirányos, tematikus forráskiadvány korábban nem állt a kutatók rendelkezésére. A dokumentumkötet tehát hiánypótló munka,

amely bár elsősorban jugoszláv szempontból és döntően jugoszláv iratokon keresztül közelít a kérdéshez, jelentősen elősegíti a Balkánnal, a hidegháborúval és általában a korszakkal foglalkozó kutatók munkáját.

Hornyák Árpád

Szakmák és társadalmi identitás*

Újszerű, érdekes kísérlet első terméke ez a könyv. Az európai Network of Excellence (kiválósági hálózat) keretén belül néhány szakember, professzor és doktorandusz egy új európai történelem írására vállalkozott. (A program Európa 31 országából 180 különböző tudományos háttérű, életkorú diákot, tanárt és kutatót fog össze.) A recenzálandó kötet 25 kutató együttműködésének az eredménye: ők meglehetősen új szemzőgből és új módszerekkel vizsgálják a munka és a szakmák témakörét. Céljuk a munka, a gender (*társadalmi nemek*), illetve a társadalom összefüggéseinek európai kutatása. A szakmákat – elhagyva a hagyományos társadalomtörténet, illetve a munkatörténelem (*labour history*) pozitivistá gyakorlatát – mint a *társadalmi nemek* és identitások fontos létrehozóit elemzik, és a mindenkori hatalmi viszonyok, a társadalmi kirekesztés, illetve befogadás fontos mozgatórugóinak tekintik.

Első olvasatra a kötet egy drága páneurópai salátástálhoz hasonlatos, amelyben az olivabogyó, a hering és a paprikás krumpli különös kompozíciója meglepően a szellemi táplálékra éhező vendéget – már csak azért is, mert az európai adófizetőnek rengeteg pénzébe kerül az egyetlen létező „történettudományi kiválósági hálózat” finanszírozása. De ha ez sikerül lenyelniünk, szokatlan ízvilággal szembesülünk. A tanulmányok még csak nem is követnek semmilyen hagyományos, logikusnak mondható kronológiai (időbeli) vagy térbeli logikát. Egyazon részben olvashatunk arról, hogy a görög történetírás utóbbi három évtizedében hogyan alakult a szakmai identitások vizsgálata (hogyan vált egyre összetettebbé a kezdeti gazdaságtörténeti, később a marxista társadalomtörténeti megközelítés, majd a '90-es években a munka kulturális jelentéseinek vizsgálata), illetve milyen fontos, hogy azokat a társadalmi nemek szemzőgéből elemezzük. De itt olvashatunk összehasonlító értekezést arról is, hogy napjainkban mennyire jelenik meg (pontosabban inkább hiányzik)

* Bertheke WAALDIJK (szerk.): *Professions and Social Identity: New European Research on Work, Gender and Society*. Pisa University Press, Pisa, Pisa, 2006. 204 p. <http://www.clioheres.net>